

RETORIKA SPRAVE V POSTKOMUNISTIČNI SLOVENIJI: ANALIZA GOVORA PREDSEDNIKA KUČANA V KOČEVSKEM ROGU JULIJA 1990**

Povzetek. Avtor v članku obravnava spravno retoriko v obdobju najbolj intenzivnega procesa tranzicije. Najprej na kratko predstavi osnovne elemente retorične kritike, nato pa jo uporabi kot metodo za analizo spravne retorike v govoru predsednika Milana Kučana, ki ga je imel 8. julija 1990 na žalni slovesnosti pred grobiščem v Kočevskem Rogu. Ugotavlja, da so bile družine pobitih domobrancev ter njihovi simpatizerji potlačena, nepriznana manjšina, ki je v tranziciji potrebovala uradno simbolno pripoznanje. Dosežek predsednikove spravne retorike leta 1990 je, da je z dovršenim retoričnim govorom priznal potlačeno manjšino na način, ki ni odtujil drugega pola političnega spektra, ter tako dosegel minimalno soglasje med zgodovinsko ideološko sprtima taboroma, ki je bilo potrebno za uspešno uredništev projekta osamosvojitve.

Ključni pojmi: predsedniška retorika, retorična kritika, sprava, tranzicija.

Retorična kritika

Retoriko so v vseh pomembnih sestavinah iznašli antični Grki, v sistem klasične retorike pa so jo uredili stari Rimljani (Conley, 1990; Kennedy, 1999). Retorika v antiki ni bila razumljena kot znanstvena disciplina, temveč kot praktična umetnost, veščina, grško *rhetoriké téchne*, latinsko *ars rhetorica*. Retoriko so uporabljali predvsem v pedagoške namene, za poučevanje in učenje veščine govornišva, ki ga je Aristotel (1991) eksplicitno razumel kot prepričevanje množičnega občinstva. Retorično nastopanje je bila ena od prvih oblik množičnega komuniciranja, in to tista, ki je imela največji politični vpliv. Najbolj obsežno, sistematično in kompletno delo antične retorike, Kvintiljanova *Institutio oratoria*, kar je mogoče prevesti kot Šola govornišva, predstavlja retoriko iz perspektive retorične pedagogike. Na

* Dr. Andrej Škerlep, docent na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

** Izvirni znanstveni članek.

srednjeveških in kasneje renesančnih univerzah je retorika skupaj z gramatiko in logiko tvorila del trivija (*trivium*), ki je predstavljal temelj sedmih svobodnih umetnosti, kar pomeni, da je retorika skupaj z gramatiko in logiko tvorila jedro klasične izobrazbe. Isti korpus pedagoško usmerjene klasične retorike pa je mogoče uporabiti tudi kot instrument kritične analize (Foss, 1996). Retorična kritika je »interpretacija in evalvacija retoričnih besedil in nastopov; povedano širše, je katerakoli vrsta kritike, ki upošteva razmerja med govorcem ali piscem, izvedbo ali besedilom ter občinstvom ali bralcem« (D'Angelo, 1996: 604). Literarna kritika je usmerjena na literarna besedila, retorična kritika pa predvsem na analizo proznih besedil, še posebej govorništva. Mnoge elemente klasične antične retorike, ki so jo razvili sofisti in Aristotel v Grčiji ter Ciceron in Kvintiljan v Rimu, je mogoče uporabiti kot analitična orodja retorične kritike; med temi velja posebej omeniti strategije prepričevanja (etos, patos, logos), žanre klasične retorike (preiskovalni, svetovalni in slavlilni žanr), strukturo argumentacije ter elemente kompozicije in stila (Hart in Daughton, 2005).

Retorična kritika je doživela svoj razcvet v sodobnem času. V prvi polovici 20. stoletja so se sicer začeli kazati znaki zatona klasične retorike, saj je v mnogih nacionalnih šolskih sistemih izpadla iz splošnih šolskih programov, hkrati pa je v kulturi racionalističnega modernizma izgubljala svoj vpliv (Golden et al., 1997). Pred zatonom je retoriko rešil razvoj komunikologije, ki je našla svoje korenine prav v retoriki. Retorika tvori temelj discipline »govornega komuniciranja« (*speech communication*), ki se je kot humanistično usmerjena veja komunikologije razvila na ameriških univerzah in se ukvarja z govornim komuniciranjem s perspektive retorike, lingvistike, literarne kritike, filozofije jezika in analize diskurza (Gronbeck et al., 1988). Hkrati se je v sredini 20. stoletja pojavila t.i. »nova retorika«¹, ki predstavlja revitalizacijo integralnega sistema klasične retorike in njegovo povezavo s sodobno humanistiko in družboslovjem. Obstaja tradicionalna povezava retorike in retorične kritike z različnimi humanističnimi in znanstvenimi disciplinami, posebno s filozofijo, lingvistiko in literarno kritiko, v sodobnem času pa s komunikologijo in kulturologijo. Tradicionalno obstajata dve pojmovanji retorike, ozko in široko. Prvo je razvil Aristotel, ki je retoriko obravnaval kot teorijo prepričevalnega diskurza, kar pomeni, da je retorični diskurz le tisti diskurz, ki je usmerjen na prepričevanje (npr. govorništvo v sodstvu, politiki in na javnih ceremonijah). Drugo, široko pojmovanje retorike se kaže že pri Ciceronu, eksplicitno pa ga je razvil v 18. stoletju George Campbell, ki je retoriko razumel kot »*grand art of communication*« in ga

¹ Ključni avtorji »nove retorike« so belgijski filozof prava in raziskovalec argumentacije Chaim Perelman (1912–1984), angleški literarni kritik I.A. Richards (1893–1979), angleški filozof Stephen Toulmin (rojen 1922) in ameriški literarni teoretik, filozof in družboslovec Kenneth Burke (1897–1993).

definiral kot »sposobnost diskurz prilagoditi njegovemu namenu«. V tem primeru pa retorika ni več zgolj umetnost prepričevalnega diskurza, temveč postane umetnost in znanost diskurza na sploh; to Campbellovo definicijo retorike je do besede natančno prevzel I. A. Richards v svoji *Philosophy of Rhetoric*. Široko razumevanje retorike ne izključuje argumentacije in prepričevanja klasičnega pojmovanja retorike, temveč ga umešča v širši koncept različnih vrst diskurza (gl. Foss et al., 1991: 31). To kaže, da široko pojmovanje retorike v kontekstu različnih interdisciplinarnih povezav lahko razumemo kot teorijo družbeno situirane diskurzivne prakse, ki je lahko uporabljena kot instrument kritične analize. Po Kennethu Burku (1973/1989: 78-79) je retorični diskurz »simbolno delovanje« (*symbolic action*), kar pomeni, da mora retorična kritika raziskati pragmatično razsežnost diskurza. Retorična kritika mora pokazati, kako govornik uporabi besedilo govora v praktičnem kontekstu njegove izvedbe, tj. mora razčleniti, kako govornik prek svojega govora deluje in kaj v dani situaciji s svojim govorom doseže. Čeprav ima besedilna analiza nadvse pomembno vlogo v retorični kritiki, pa mora slednja pokazati na performativno razsežnost govornikove izvedbe govora v konkretni situaciji. Kot je nedavno zapisal Richard Leo Enos, »je razumevanje diskurza v okviru situacijskih in kulturnih kontekstov dejansko največji prispevek retorične kritike« (Enos, 2006: 357).

Lloyd Bitzer je razvil najbolj vpliven sodoben model retorične situacije. Pravi, da je »retorična situacija pogoj retoričnega diskurza« (Bitzer, 1968: 6), da je situacija konstitutivna za sam diskurz, kar pomeni, da je retorični diskurz neposreden odziv na retorično situacijo. Retorično situacijo definira kot »skupek oseb, dogodkov, predmetov in odnosov, ki predstavljajo aktualen ali potencialen izziv (*exigence*), ki ga je mogoče povsem ali delno izpolniti, če diskurz, ki poseže v situacijo, lahko usmeri odločitve ali delovanje ljudi tako, da pripelje do precejšnje spremembe izziva« (prav tam). Bitzer poudarja tri elemente retorične situacije: izziv, občinstvo in strukturne omejitve situacije. Izziv, ki je ključen element Bitzerjeve opredelitve retorične situacije, pomeni žgočo potrebo ali nujo, ki izhaja direktno iz samih okoliščin, nekaj, kar zahteva takojšnje delovanje in razrešitev. Občinstvo so v retorični situaciji tisti, na katere lahko govornik s svojim govorom vpliva in ki so lahko v nadaljnjem razvoju posredujoči dejavnik pri spremembi situacije, ki jo govornik želi doseči. Strukturne omejitve se sestojijo iz tistih elementov situacije, ki jih mora govornik upoštevati, ker predstavljajo sestavne dele situacije, hkrati pa lahko predstavljajo pomembne elemente samega govora. Med strukturne omejitve spadajo kolektivna verovanja občinstva, govorniku dostopna evidenca itd. Retorični diskurz je torej odziv na žgočo potrebo, ki izhaja iz samega akta govornikovega naslavljanja občinstva v dani situaciji, z drugimi besedami, retorični diskurz je akt, ki poskuša rešiti izziv situacije.

Prvo vprašanje retorične kritike je, kaj je govornik z izvedbo svojega govora dosegel v določeni politični, družbeni, kulturni in zgodovinski situaciji. Na to vprašanje se veže drugo vprašanje, kako oz. s kakšnimi sredstvi je govornik to dosegel. Zgodovinske in politične izzive, s katerimi je govornik soočen pred samim govorom, ter posledice govornikovega nastopa, je mogoče rekonstruirati. Retorična kritika se pogosto ukvarja s političnim govorništvom, ki je na ravni besedila blizu retorične dovršenosti, na performativni ravni pa je del prelomnega zgodovinskega trenutka. V članku bomo zagovarjali tezo, da govor predsednika Milana Kučana v Kočevskem Rogu leta 1990 ustreza tako besedilnim kot performativnim kriterijem. Kučanov govor je t. i. »predsedniška retorika« (Tulis, 1987; Stuckey 2006) v najboljšem pomenu besede. Poglejmo na kratko nekaj temeljnih ideoloških in družbenih koordinat retorične situacije Kučanovega govora.

Družbena pravičnost, priznanje zamolčanih in sprava

Kadar je družba v procesu tranzicije od političnega režima, ki ga je zaznamovalo sistematično kršenje človekovih pravic, k bolj demokratičnemu režimu, ki se z ustavo utemeljuje na človekovih pravicah in pravni državi, je treba vzpostaviti diskontinuiteto v zavesti ljudi. Poleg rednih sodnih postopkov, ki preganjajo preteklo zlorabe oblasti, obstajata še dva načina tranzicijskega soočenja s preteklimi kršitvami temeljnih pravic: lustracija in sprava. Lustracija zgodovinsko pomeni očiščenje prek žrtvovanja ter posebne obrede, s katerimi so očiščena mesta, polja, vojske ali ljudstva, ki so bila onečaščena z zločini ali okužena s škodljivci, boleznimi ali drugimi vrstami nečistosti. V modernem času beseda lustracija označuje izključitev ljudi, ki so sodelovali v zločinih preteklih nedemokratičnih režimov, iz javnih služb. Po padcu komunističnih političnih režimov v letu 1989 so lustracijo izvajali v mnogih srednje- in vzhodnoevropskih državah. Ti procesi so posebno dobro dokumentirani na Poljskem, Češkem in Madžarskem, kjer so omejili sodelovanje vodilnih bivših komunistov ter informantov tajne policije v novih demokratičnih vladah in v javni upravi. Lustracija je torej politično dejanje in upravni postopek, ki ima neposredne posledice za status tistih, ki so bili v preteklosti vpleteni v dejanja, ki so retrospektivno zaznana kot nepravilna (Letki, 2002; Williams et al., 2005).

Alternativa lustraciji je sprava med ljudmi in družbenimi skupinami, ki so bile v preteklosti hote ali nehote udeležene na nasprotnih straneh nasilnih sporov in spopadov, katerih posledice so bile globoke tragedije na osebnem in kolektivnem nivoju. Često so ti pretekli nasilni spori asimetrični v smislu, da je ena stran zlorabila državno moč kot nasilje, ki mu je bila druga stran izpostavljena kot žrtev. Proces sprave je poskus doseganja razrešitve preteklega spora prek diskurzivnega soočenja med preteklimi nasprotniki,

med preteklimi nasilneži in krvniki ter njihovimi žrtvami (Doxtader, 2003; Lu, 2008). Sprava je odkrivanje in razkrivanje preteklih krivičnih dejanj in zločinov v upanju na razrešitev konfliktov, ki so pustili globoke, tudi tragične posledice na ljudeh in družbenih skupinah, ki jim pripadajo. V določenih situacijah poskušajo proces sprave spodbuditi tudi predstavniki države. Nedavni primer najdemo v Južni Afriki, kjer je po odpravi apartheida predsednik Nelson Mandela ustanovil t. i. Komisijo za resnico in spravo (*Truth and Reconciliation Commission*). Sprava se usmerja na ponovno vzpostavitev izgubljenih ali potlačenih spominov ter na rekonstrukcijo identitet, posebej identitet tistih skupin, ki so bile v preteklosti prizadete krivice in so bile žrtev nasilja. Takšne diskurzivno oživljanje potlačenih spominov zahteva od tistih, ki so bili v preteklosti v vlogi »krvnikov«, da javno razkrijejo zločinska dejanja, v katerih so bili udeleženi, ter da poskusijo pridobiti odpuščanje od žrtev (Frost, 2008).

V Sloveniji kljub prizadevanju nekaterih političnih strank ni bilo lustracije, prav tako ne posebne Komisije za resnico in spravo po vzoru Južne Afrike. Je pa skupina intelektualcev, med katerimi je potrebno posebej izpostaviti pisarje in javno nastopanje Spomenke Hribar (1987), sprožila problem sprave kot pomembno javno temo, na katero so potekale javne razprave, ki so na koncu osemdesetih in na začetku devetdesetih let odkrile v javnosti travmatične dogodke preteklosti. V letih med 1989 in 1991 je Slovenija doživljala dvojno tranzicijo: prvič, oživitev demokratične javnosti in prehod iz komunističnega enostrankarskega režima v večstrankarski demokratični režim, ter drugič, prehod iz Slovenije kot članice jugoslovanske federacije k samostojni državi.² Zastopamo tezo, da je bilo za uspešen proces osamosvojitve treba doseči dovolj visoko stopnjo soglasja med prebivalci Slovenije, še posebno med tistimi, ki so bili v času druge svetovne vojne na sprtih straneh.

Po letu 1989 se je v na novo demokratiziranih srednje in vzhodno evropskih državah v delu politične javnosti razvila ideologija strastnega antikomunizma (Holmes, 1997). V bivših komunističnih državah ena od močnih ideoloških ločnic poteka med tistimi, ki so podpirali in sodelovali z nekdanjim komunističnim režimom, ter tistimi, ki so od nekdanje komunistične oblasti doživljali kršitve temeljnih pravic, npr. tisti, ki so jim zaplenili premoženje, jih nadzorovali, šikanirali in zapirali. V Sloveniji je ta ideološka ločnica nadalje okrepljena z ločnico, ki izvira iz državljanske vojne v času druge svetovne vojne med tistimi, ki so kolaborirali z okupatorjem na eni strani, ter tistimi, ki so sodelovali v narodnoosvobodilnem boju na drugi strani.

² Dvojna tranzicija v Sloveniji (vzpostavitev nacionalne države in demokracije) ni slovenska posebnost, temveč je značilna za večinski del Vzhodne Evrope, kot je razvilno iz Holmesova osnovne opredelitve nastanka postkomunizma z revolucijama dvojne zavrnitve (*double-rejective revolutions*), pri čemer prvo opredeli kot zavrnitev zunanje nadvlade, ki jo je v vzhodni Evropi predstavljala Sovjetska zveza oz. Rusija, v Jugoslaviji pa SFR Jugoslavija oz. Srbija, drugo pa kot zavrnitev komunizma (Holmes, 1997: 14).

Ker gre za splošno znana dejstva, bomo v obliki tez na tem mestu povzeli le tista dejstva, ki tvorijo ključne elemente pri retorični situaciji Kučanovega govora v Kočevskem Rogu leta 1990. Prvič, slovenska kolaboracija z okupatorjem je prispevala k številnim žrtvam in trpljenju tistih Slovencev, ki so bili na strani odpora. Drugič, narodnoosvobodilni boj je Komunistična partija Jugoslavije izrabila za izvedbo revolucionarnega prevzema oblasti po drugi svetovni vojni, posledica česar je bila 45 let vladavine nedemokratskega komunističnega režima. Tretjič, po nalogu Komunistične partije Jugoslavije je partizanska vojska takoj po osvoboditvi brez sodnih postopkov likvidirala večino zajetih ideoloških nasprotnikov iz državljanske vojne; v Sloveniji so na različnih lokacijah, med drugim tudi v Kočevskem Rogu, likvidirali od 12.000 do 13.000 domobranskih vojakov in njihovih simpatizerjev (Pučnik, 1998; Šorn in Tominšek Rihtar, 2004). Četrto, povojni poboji domobrancev so bili v času komunističnega režima prepovedana tema, o kateri ni nihče v javnosti nič rekel do leta 1975, ko je pesnik in esejist, predvojni krščanski socialist ter medvojni sopotnik vodstva slovenske partizanske vojske Edvard Kocbek o pobojih javno spregovoril v intervjuju za slovensko tržaško revijo Zaliv, zaradi česar ga je bil nato tajna policija do smrti leta 1981 nadzorovala in šikanirala; v osemdesetih letih je temo povojnih pobojev, Kocbekove javne naznanitve in komunistične represije prva odprla, obsežno obdelala in tako prva pozvala k spravi publicistka Spomenka Hribar (1987).

Čeprav je bila Titova Jugoslavija bistveno bolj liberalna kot druge komunistične države, je bila enopartijski sistem brez spoštovanja temeljnih pravic, kot so svoboda govora, svoboda tiska in svoboda državljanov, da se lahko politično organizirajo. Ideološka legitimacija Jugoslavije je bila dvojna: na eni strani so razvili nekoliko bolj sofisticirano ideologijo marksizma-leninizma, po kateri je komunistična partija avantgarda, ki pelje delavski razred in družbo v zgodovinsko napreden in egalitaren komunizem, na drugi strani pa so svojo oblast utemeljevali z veličino narodnoosvobodilnega boja, v katerem so partizani pod komunističnim vodstvom zmagali nad okupatorji in njihovimi domačimi kolaboracionisti. Po vojni so komunistični ideološki aparati države (šole, mediji in druge institucije komunistične države) ob vsaki državni slovesnosti ponavljali ideološko naracijo o boju med junaškimi partizani in zavrženimi domobranci, pri čemer so bili slednji predstavljeni kot narodni izdajalci najvišjega ranga. V tem smislu so bili preživeli domobranci in njihovi simpatizerji v času komunističnega režima sistematično obravnavani kot državljani drugega reda, ki svojega razumevanja zgodovine niso smeli artikulirati niti v zasebni, še manj pa v javni komunikaciji.

Preden se spustimo v analizo Kučanove retorike, bomo položaj domobrancev kot socialne kategorije postavili v okvir teorije »politike identitet« v sodobnih multikulturnih družbah, ki jo je vplivno razvil kanadski politični filozof Charles Taylor (1993/1995), s svojimi kritičnimi reinterpretacijami pa

so mu sledili drugi kritični teoretiki, med drugim Axel Honneth (1997), Nancy Fraser (2000) in Iris Marion Young (2000). Ta teorija opozarja na »boje za priznanje« (*struggles for recognition*) različnih deprivilegiranih družbenih skupin, npr. rasnih, etničnih, nacionalnih, spolnih, verskih ali kulturnih manjšin. Skupen jim je boj za priznanje njihovih potlačenih, v javnosti nepripoznanih identitet. Ta ideja izhaja iz Heglove Fenomenologije duha (Habermas, 1995), kjer je izpostavil, da se identitete razvijajo v dialogu prek procesa vzajemnega priznanja. V idealnem recipročnem razmerju med subjekti vsak vidi sebe in druge kot enakovredne, a hkrati različne. Po Heglu, Taylorju, pa tudi Habermasu je to razmerje konstitutivno za subjektivnost: posameznik postane subjekt tako, da se z drugimi vzajemno pripozna kot enakovredni subjekt, to pripoznanje pa tvori bistven element razvoja individualnega sebe. Če pa je nekomu pripoznanje zanikano, odvzeto ali je nekdo napačno pripoznan drugače, kakor sam sebe vidi oz. bi se hotel videti, lahko to zanj predstavlja popačenje odnosa do sebe, kot tudi popačenje njegove identitete v kontekstu družbe (Fraser, 2000). Ta koncept, ki ga je razvil Charles Taylor v članku *The politics of recognition* (1993/1995), je sprožil široko razpravo med liberalnim in komunitarističnim pojmovanjem politične skupnosti, s katero se v tem okviru ne moremo ukvarjati. Želimo izpostaviti problem zanikanja kolektivne identitete oz. ideološko popačenega pripoznanja kolektivne identitete socialne skupine »domobrancev« v času vladavine komunističnega režima. V povojnih pobojih so bili ljudje likvidirani brez sodnega procesa, brez uradne registracije smrti, brez obvestila družinam, brez označitve groba. Pobiti, ki so jih v hitrih postopkih označili za domobrance ali njihove simpatizerje, so izginili brez sledu. Še več. V času komunističnega režima je bila 45 let sama tema teh pobojev strogo prepovedana kot javna tema. »Teza je, da je naša identiteta deloma oblikovana s pripoznanjem ali njegovo odsotnostjo, tudi z napačnim pripoznanjem (*misrecognition*) drugih. Oseba ali skupina ljudi lahko trpi resno škodo, resno popačenje, če jim ljudje ali družba okrog njih zrcalijo omejujočo ali ponižujočo ali celo zaničujočo podobo njih samih. Nepripoznanje ali napačno pripoznanje lahko naredi škodo, je lahko oblika opresije, je lahko zaprtje nekoga v napačno, popačeno ali reducirano modalnost biti. /.../ lahko povzroči hudo rano, lahko obremeni žrtve z uničujočim samosovraštvom.« (Taylor, 1993/1995: 225–26). Kakšno škodo za osebno ali kolektivno identiteto lahko povzroči takšno ideološko popačeno pripoznanje je prepričljivo upodobil leta 2007 narejen dokumentarni film *Otroci s Petrička* režiserja Mirana Zupaniča, v katerem je prikazal komunistično koncentracijsko taborišče za otroke pobitih domobrancev pri Celju. Treba pa je opozoriti, da ideološko izključevanje drugega še zdaleč ni lastnost zgolj vladajoče ideologije v nekdanjih komunističnih državah, čeprav je res, da je bilo v tistih režimih v kombinaciji s sistematičnim kratenjem temeljnih človekovih pravic še posebej uničujoče.

Razčlenitev spravne retorike predsednika Milana Kučana

8. julija 1990 je bila na 45. obletnico povojnih komunističnih pobojev domobrancev žalna slovesnost, ki jo je na kraju pobojev pod Krenom v Kočevskem Rogu organizirala Katoliška cerkev. Slovesnost se je začela z mašo, ki jo je vodil tedanji slovenski metropolit Alojzij Šuštar, v nadaljevanju pa je vključevala zborovsko petje in branje poezije. Šlo je za prireditev na prostem, na jasi sredi velikega gozda pred tedaj še neoznačenim grobiščem, v katerem naj bi bilo 4000 pobitih. Občinstvo na prizorišču je po ocenah štelo 15.000 udeležencev, predvsem sorodniki pobitih ter nekateri vidni predstavniki slovenske politične in intelektualne elite ter številni katoliški duhovniki. Tedaj na novo izvoljeni predsednik Predsedstva RS Milan Kučan je izvedel govor,³ dolg 14 minut. Dogodek je po televiziji in radiu v živo prenašala slovenska javna RTVS, kar pomeni, da je predsednik Kučan prek medijev nagovoril potencialno vse prebivalce Slovenije.

Najprej se postavlja vprašanje, kako je Kučanov govor mogoče interpretirati v odnosu na žanre klasične retorike. Kot je izpostavila Kathleen Hall Jamieson (1973), je retorična situacija bistveno določena tudi z žanrom govora, ki si ga govornik izbere. Aristotel je prvi opredelil tri žanre klasične retorike. Ta njegova opredelitev predstavlja enega ključnih elementov njegove retorične teorije in je hkrati sestavni del tako klasičnega kot sodobnega retoričnega kanona. Aristotel (1991: 47–118; Hriberšek, 2001: 257) je opredelil sodno, politično oz. svetovalno retoriko in slavnostno retoriko. Politična retorika (*génos symboleutikón*) je usmerjena na prihodnost, govornik pa svetuje občinstvu oz. ga skuša prepričati, da nekaj stori ali ne stori; je usmerjena na prihodnost zato, ker bo imelo dejanje, na katerega nagovarja govornik, posledice v prihodnosti. Sodna retorika (*génos dikanikon*) je usmerjena na presojanje preteklih dejanj glede tega, ali so bila v skladu s pisanimi in/ali nepisanimi (moralnimi) zakoni, govornik pa v vlogi tožilca ali branilca nagovarja občinstvo, da obtoženega spozna za krivega oz. nedolžnega. Slavnostna retorika (*génos epideiktikón*) pa je del slovesnosti, govornik pa skozi prizmo sedanjosti poudarjeno slavi (ali črti) osebo, socialno skupino, institucijo ali dogodek, ki je predmet govora. Slavnostna retorika ima več podžanrov, najbolj znana pa sta žalni govor (*epitaphios logos*) in slavnostni govor (*panegyrik*) (Timmerman, 1996: 231; Fedderson, 1994: 1560–1563; Mause, 2003: 495–498). Žanri klasične retorike so idealni tipi, ki se v govorih često prepletajo. Že Aristotel (1991: 85) opozarja, da sta si hvala nekoga v slavnostni retoriki ter svetovanje občinstvu, da nekaj stori, v svetovalni retoriki, sorodna do te mere, da je treba le spremeniti žanrsko obliko, pa prestopimo iz hvaljenja v

³ Govor je v celoti dostopen na naslovu <http://www2.gov.si/up-rs/2002-2007/bp-mk.nsf/dokumenti/08.07.1990-90-92>.

svetovanje in obratno. Še posebno sodobna retorika, ki v sodobnem času vsakovrstnih medijev in javnih diskurzov zaznava razraščanje raznovrstnih žanrov, pa poudarja žanrsko hibridnost sodobnih javnih diskurzov (Hall Jamieson in Kohrs Campbell, 1982).

Najprej je treba ugotoviti, da Kučanov govor, čeprav usmerjen na preteklost in čeprav govori tudi o velikih preteklih zločinih, ne spada v žanr sodne retorike. V odnosu do preteklih dogodkov Kučan ne nastopa niti kot tožilec niti kot branilec. Njegov govor spada v slavlilno retoriko, glede na samo mesto izvedbe še posebej v podžanr žalnega govora, hkrati pa ima jasne prvine politične oz. svetovalne retorike. Slavlilna retorika časti mrtve tako, da uporablja temeljne vrednote skupnosti, za katero so padli dali svoja življenja. Garry Wills (1992: 56–62) dokazuje, da Periklejev žalni govor leta 430 pr. n. št. za atenske vojščake, padle v prvem letu Peloponeške vojne, predstavlja prototip komemorativnega govora. Po Willsu je Periklejevemu zgledu sledil znameniti *Gettysburg Adress*, ki ga je imel v času ameriške državljanske vojne na mestu velike bitke ameriški predsednik Lincoln leta 1863 za padle severnjaške vojake. Willsova tematska rekonstrukcija Periklejevega in Lincolnovega govora kaže, kako komemorativni govor za padle vojake slavi mrtve in svetuje živim, pri tem pa se utemeljuje v temeljnih vrednotah tradicije, nacije in države. Epitaf upraviči komemorativno slavlje kot ustrezno in pravo stvar, uporablja ideale tradicije za čaščenje junaštva padlih, jih primerja z velikimi predniki, ki so ustanovili nacijo, in izpostavi ideale kulturne tradicije, ki tvorijo ideološke temelje institucijam države. V sklepnem delu žalnega govora tako Periklej kot Lincoln spodbudita žive, naj sledijo zgledu padlih in nadaljujejo njihovo delo.

Vendar pa je retorična situacija Kučanovega govora bistveno drugačna, saj je njegov žalni govor posvečen domobrancem, ki so bili po koncu vojne sicer res žrtev izvensodnih pobojev, a so med vojno sodelovali z nacističnimi okupatorji, pri čemer so povzročili trpljenje in smrt mnogih Slovencev. Zaradi te razdeljene krivde Kučan v svojem govoru ni mogel privzeti klasičnih konvencij slavlilne retorike, s katerim bi z značilno retorično okrepitevijo slavil kolaboracijo domobrancev kot junaška dejanja, ki naj jih živi vzamejo za zgled in jim sledijo. Kot smo že napisali, Kučan tudi ni mogel uporabiti konvencij sodne retorike, s katerimi bi vrednotil normativno pravilnost medvojnega in povojnega delovanja obeh strani, tako domobrancev kot partizanov, saj sta bili obe strani zapleteni v neopravičljiva dejanja, domobranci s svojo kolaboracijo z okupatorjem, partizani pa za povojne poboje in podporo komunistični vpeljavi nedemokratskega režima. Obe strani sta kršili univerzalno moralo, tako da dejanj ne ene ne druge strani ni mogoče racionalno in etično opravičiti pred Perelmanovim (Perelman, Olbrecht-Tytecha, 1971: 31) univerzalnim občinstvom, ki ga lahko v tem kontekstu označimo kot sodbo zgodovine. Tako Kučan v svojem govoru ni mogel niti

slaviti niti soditi med vojno sprtih strani, a to tudi ni bil cilj njegovega govora. Kučan v govoru slavi slovenski narod, ki bo z dosego samostojnosti postal državotvoren narod, nacija, predsednikov govor pa je sredstvo za dosego tega visokega cilja. Cilj njegove spravne retorike je bil doseči vsaj minimalno soglasje med sprtima stranema, kar pomeni, da njegov slavlilni govor prehaja v politično oz. svetovalno retoriko.

Na tem mestu napravimo kratko digresijo v primerjavo Kučanovega govora z govorom Justina Stanovnika⁴, ki je bil slavnostni govornik na 17. slovesnosti v počastitev pobitih domobrancev v Kočevskem Rogu 11. junija 2006. Ta primerjava je povedna zato, ker je Justin v svojem govoru napravi natanko tisto, česar Kučan leta 1990 ni mogel – privzel je konvencije klasičnega slavlilnega govora in eno stran okrepljeno hvalil, drugo pa okrepljeno črtil: pobite domobrance slavil kot brezmadežne »krščanske mučence«, predstavnike narodnoosvobodilnega gibanja pa implicitno poistovetil s komunisti, ki so zanj utelešenje morilskih pošasti in stalinistične diktature. Če Kučan v svojem govoru povezuje predvsem žanr žalnega govora v okviru slavlilne retorike z žanrom politične oz. svetovalne retorike in tako vse člane slovenskega občestva, tako leve kot desne, nagovarja k spravi, Stanovnik 16 let kasneje svoj govor razvije kot panegirik, v katerem pri domobrancih ne najde greha ter jih z Balantičevo poezijo subtilno slavi in postavlja za zgled, partizane, (bivše) komuniste, poimensko tudi predsednika Milana Kučana in Janeza Drnovška, pa označuje s serijo oksimoronov in paradoksov, ki učinkujejo kot ponižujoče žaljivke. *»Ko je nekdanji predsednik Milan Kučan v govoru 12. maja rekel, da 'obsojamo povojne oblasti, ki niso pristale na politično opozicijo', smo to govorjenje sprejeli kot govorjene o lesenem železu ali o kamnu, ki ne pade na tla, če ga izpustiš, ampak odfrči v nebo. Boljševizem in pluralna politična demokracija – to je tako, kakor če bi v restavraciji naročili pražen sneg. /.../ Ko je aktualni predsednik dr. Janez Drnovšek na najvažnejšem državnem prazniku nekoč rekel, da je 'zasluga partizanov večna in nesporna', je bilo pastirju pod Triglavom jasno, da akcije partizanov, iz katere je izšel svet, v katerem smo se s Slovenci pol stoletja bali, ni mogoče šteti za zaslugo, zlasti pa ne 'večno in nesporno'. Če bi kdo govoril tako v gostilni, bi rekli, da blebeta, in presedli k drugi mizi. Ampak v Sloveniji govori tako predsednik države! Govori tako, da uporablja slovenske besede, a iz njih ne dela slovenskih stavkov.»* Stanovnikova retorika razobliča politične nasprotnike v barbare, ki ne znajo govoriti, in jih vzvišeno izključi iz civiliziranega občestva, je torej ideološko ekskluzivna. Predsednik Kučan leta 1990 razvija inkluzivno retoriko sprave, ki jo zahteva tedanja nujnost doseganja vsaj minimalnega nacionalnega soglasja potrebnega v procesu

⁴ Govor Justina Stanovnika je v celoti dostopen v okviru besedila na naslovu <http://aktualno.rkc.si/?id=5152>

osamosvajanja, zato ni mogel uporabiti tovrstnih poenostavljenih črno-belih narativnih vlog slavlilne retorike.

Toda Kučanov govor je kljub tem ugotovitvam umeščen v razsežnost slavlilne, epideiktčne retorike in je najbližji podžanru *epitaphios logos*. V svoji vplivni knjigi Perelman in Olbrecht-Tytecha (1971) trdita, da je slavlilna retorika najmanj razumljen in hkrati pa najpomembnejši od treh klasičnih retoričnih žanrov. Ugotavljata, da je slavlilna retorika bližje literaturi kot bolj argumentativno usmerjena žanra sodne in svetovalne retorike. Ker so govori v žanru slavlilne retorike običajni del velikih javnih slovesnosti z množičnim občinstvom, so napisani vnaprej in potem na slavnosti reproducirani (bodisi iz spomina ali z branjem). To omogoča, da je stil slavlilnih govorov bistveno bolj izdelan in okrašen s stilističnimi figurami, z drugimi besedami, slavlilni govori običajno uporabljajo raven visokega stila (*florida* oz. *gravis*). »V nasprotju z demonstracijo geometričnega teorema, ki enkrat za vselej vzpostavi logično zvezo med spekulativnimi resnicami, se argumentacija v slavlilnem diskurzu usmerja v povišanju intenzitete pripadnosti določenim vrednotam. /.../ Govornik poskuša vzpostaviti smisel skupnosti, ki je osredinjena na določene vrednote, ki jih občinstvo priznava, za ta namen pa uporablja celo vrsto sredstev, ki so retoriku na razpolago za namene okrepitve in oplemenitenja.« (Perelman, Olbrecht-Tytecha, 1971: 51).

Kučan ne more slaviti niti padlih domobrancev niti partizanov, ki so bili vsaj posredno povezani s povojnimi množičnimi poboji, zato pa slavi slovenski narod, ki je preživel nevarnosti zgodovine, čeprav z mnogimi izgubami. »Usodnost vojnega dogajanja smo Slovenci doživljali na posebno tragičen način. Bila je vojna, bila je okupacija, v kateri smo Slovenci doživeli nasilno vojaško pojarmljanje, razkosanje svojega ozemlja in nasilje vseh vrst. Slovenski narod so pribili na križ, ga zaznamovali in hoteli izbrisati iz zgodovine.«

Čeprav v ključnih delih govora Kučan govori v prvi osebi množine, kot predsednik in s tem prvi predstavnik slovenskega naroda, in čeprav je slovenski narod kot *patria* nedvomno centralna vrednota Kučanovega govora, njegov govor ne more biti reduciran na banalni nacionalizem, ki slavi sveti egoizem nacionalnih interesov, temveč mu gre za iskanje globljega soglasja kot temelja nacionalne suverenosti. Namen govora jasno izrazi na samem začetku govora. »Je kraj življenja in je kraj smrti. Je čas sovraštva in je čas strpnosti. Smo na kraju smrti. Pripravljeni in odločeni, da kot svoj čas sprejmemo čas strpnosti, medsebojnega razumevanja in skupne prihodnosti. Drugače nas današnji žalni zbor ne bi imel ne pravega smisla in ne opravičila. To, kar hočemo in moramo opraviti danes in tukaj, globoko v nedrjih roških gozdov ne le simbolno in navzven, ampak predusem v naši zavesti z odgovornim dejanjem utrjevanja slovenskega občestva, bi se lahko ali bi se celo moralo zgoditi že prej.«

Kučan je soočen s težko nalogo, da ponudi prvo uradno priznanje nezakonitih in nedvomno zločinskih povojnih množičnih pobojev in da s tem razkrije mračno skrivnost komunističnega režima, ki je na strani žrtev povzročila tisoče in tisoče bridkih osebnih tragedij. V jeziku abstraktnega družboslovja, Kučan v svojem govoru prvič z najvišjega uradnega mesta v državi priznava identiteto po obsegu številne in družbeno pomembne kategorije slovenske skupnosti, ki je bila skoraj pol stoletja obsojena na molk in ki so ji bile grobo zanikane temeljne državljske pravice. *»Naj se ne ponovi nikoli več. Povejmo to na tleh Kočevskega Roga, ki je v mnogih viharjih zadnje vojne, ki so zdivjali čezenj, postal slovenska nekropola. Z dejanjem, ki je namenjeno priznanju in spominu smrti žrtev v teh jamah, znanim in neznanim Slovencem, ki so bili brez vsakega ugotavljanja njihove morebitne posamične krivde zaradi medvojnih dejanj po že končani vojni nerazumno in nerazumljivo pahnjeni v nasilno smrt. Vzemimo to spoznanje nase in recimo: nikoli več!«*

Priznanje zatrte identitete velikega dela Slovencev pomeni soočenje s strašnim povojnim zločinom, kar pa je mogoče samo tako, da Kučan postavi spravo kot osrednjo vrednoto govora. *»Sprava z vsemi mrtvimi žrtvami vojne, ki nam jo je naloženo izpeljati, je preizkušnja narodove zrelosti, samozavesti in samospoštovanja. Je odpoved lažnemu upanju, da more to opraviti kdo namesto nas. Je zgodovinska nujnost in naša kulturna in civilizacijska dolžnost. Je povabilo in nujen pogoj prihodnje, času in nam ljudem prepuščene sprave med živimi. Zato to odgovornost vzemimo nase z vsem dostojanstvom. Opravimo jo kot dejanje, iskreno porojeno iz spoštovanja do umrlih, padlih in pobitih.«*

Vendar pa je moralo biti pripoznanje zamolčane manjšine izvedeno na tak način, da ne bi povzročilo odtujitve druge sprte strani, tj. preživelih borcev narodnoosvobodilnega boja in njihovih privržencev. Predsednikov govor je v tistem zgodovinskem trenutku pritegnil javno pozornost, bil je neposredno prenašan po nacionalni javni televiziji, vsi mediji pa so o njem poročali in ga komentirali. Ker je bil posredovan potencialno vsem članom nacionalne skupnosti, je predsednik naslavljal predstavnike in pristaše obeh med drugo vojno sprtih strani, zato je moral v govoru vzpostaviti krhko ravnotežje, ki ga je utemeljil na vrednotah enakosti, spoštovanja vseh padlih in sprave. *»Ne sme in ne more biti nikogaršnja zmaga in nikogaršnji poraz. Zapre naj knjigo vseh naših vojnih in povojnih ran. Dokončno, brez sprenevedanja in brez zadnje misli. Pokopljimo vse mrtve za vselej, z vsem dostojanstvom in vsem spoštovanjem. Prepustimo jih spominu in sodbi zgodovine. Naj bodo vse nasilne smrti iz časov, ko so demoni vojne divjali med nami, izenačene v naši zavesti.«*

Posebej opozori, da ne smemo »ene krivice zamenjati za drugo«, s čimer poudarja, da partizanov, ki so bili v povojnem komunističnem diskurzu

prikazani kot junaki, v novi zgodovinski perspektivi, ki jo je 1989 razprl zlom komunizma, ne smemo spremeniti v zlikovce. *»Ko sprejemamo mrtve, ki so bili doslej nerazumno zanikani ali celo pozabljeni, in ko jih priznavamo za del svoje nacionalne zgodovine, ne smemo pozabiti tistih, ki smo se jih spominjali in smo jih priznavali že doslej in katerih dejanja so tudi omogočila, da je to spravno in pomiritveno dejanje po tolikih letih zdaj lahko v svobodni in suvereni slovenski državi. Da ne bi zamenjali ene krivice z drugo, da ne bi delali sile zgodovini in njenim resnicam.«*

Kučan, julija 1990 že bivši predsednik Zveze komunistov Slovenije, je bil za »predsednika vseh Slovencev« izbran dva meseca pred obravnavanim govorom. Kučan, rojen 1941, je bil med drugo vojno otrok, tako da ni mogel sodelovati v dogodkih vojnega časa. Ker je bil pred nastopom predsednika Predsedstva Slovenije tri desetletja karierni komunistični politik, Kučan v govoru eksplicitno nakaže, da v krvavih vojnih dogodkih ni bil udeležen, hkrati pa v govoru ni najti znakov, da bi ga zaradi politične povezave obremenjevala osebno občutje krivde. *»Na nas, ki se imamo za povojne ljudi, in na mlajše, ki časa ne štejejo več z vojnami, je padla zaveza, da delamo tudi za spravo med živimi.«*

Kučanov govor je zato le blago, implicitno, neosebno opravičilo za storjene zločine nad domobranci s položaja predsednika države, nikakor pa ne s položaja nedavnega predsednika stranke, ki si je zamislila in izpeljala povojni zločin. Govor je tudi daleč od kakršnegakoli priznanja krivde ali na sploh pripisovanja krivde komurkoli, še dlje pa od prošnje za odpuščanje⁵. Kljub veličini storjenega zločina nad domobranci se govoru uspe izogniti pripisovanju krivde načrtovalcem in izvajalcem množičnih pobojev tako, da prepleta mračno zgodovino s svetlo prihodnostjo, združuje nezdružljive filozofske in verske teme, pri tem pa uporablja visok, močno okrašen poetični stil. Govori o *»človeku kot tragičnem bitju«* in kot razlog za spravo navaja izenačenost vseh v smrti. Krivdo za kolektivni zločin, ki je povzročil kolektivno tragedijo, premesti na usodo in abstraktne brezosebne sile, predvsem na vojno in zgodovino.

»Je čas vojne in čas ubijanja. Je čas odločitve in čas žrtvovanja. Je čas spominjanja in čas novega upanja. Človek sam dela zgodovino. Toda dela jo v razmerah, ki si jih ne izbira v celoti sam. S to zavestjo je v razmerah, ki jih živi, tudi odgovoren za svoja dobra in svoja zla dela. Zato je človek na zemlji tragično bitje.« V tem kratkem odlomku govor prenese krivdo na eksistencialistično razumljeno *»la condition humaine«* ter na nadosebno zgodovino, pri čemer uspe združiti bibličnega Pridigarja in Marxove Teze o Feuerbachu, verski transcendentalizem in historični materializem, torej

⁵ V retoričnih študijah je diskurz opravičevanja, priznanja krivde ter prošnje za odpuščanjem podrobno obdelan, gl. Benoit (1995) in Koesten (2004).

ideologiji v drugi vojni sprtih strani. Izbrano besedišče in skladnja utelešata in prepletata vrednote dveh sprtih ideologij, tako da na ravni jezikovnega ubesedenja poskuša doseči identifikacijo občinstva obeh ideoloških polov.

Toda govor uspe združiti nezdružljivo zato, ker ne govori zgolj o mračni zgodovini, ki je zaznamovana z vojno, smrtjo, tragedijo in sovraštvom, temveč zato, ker je usmerjen v svetlo prihodnost naroda, ki je tik pred zgodovinsko usodnim aktom osamosvojitve, pogoj katere pa je sprava. Kot opozarja predsednik, pa sprava ni nekaj, kar bi lahko bilo zaukazano od zgoraj, temveč mora biti porojena iz »narodove zrelosti«, iz soočenja s preteklimi krivicami ter iz iskrenega spoznanja državljanov. Vendar pa v sklepnem delu pokaže na svetlo prihodnost tudi prek operativne vloge Predsedstva Republike Slovenije, ki ga je vodil. *»Predsedstvo Republike Slovenije bo skupaj z drugimi organi republike prispevalo, kar more in mora, da bo tudi z državnimi dejanji uveljavljena ta volja, to sporočilo, to povabilo vsem ljudem dobre volje k skupnemu delu, k spravi med živimi in za skupno potovanje v prihodnost, ki ne prikriva in ne pozablja svoje zgodovine, ki pogleda v prihodnost ne opira več na breme narodne in politične razcepitve, ampak na ustvarjanje svobodnega slovenskega občestva, ki ima svojo identiteto, domovino in državo.«*

Stilistično najbolj očitna prvina govora pa je, da poskuša doseči močan estetski učinek z rabo stilnih sredstev, še posebno z rabo paralelizmov in iteracij, s katerimi uokvirja govor. Kučan podeli svojemu govoru močan biblični ton s tem, da na več ključnih mestih posnema dikcijo iz znamenite uvodne pasaže v tretjem razdelku Pridigarjeve knjige v Svetem pismu⁶, ki se glasi:

Vse ima svojo uro, vsako veselje ima svoj čas pod nebom:

Je čas rojevanja in čas umiranja,
čas sajenja in čas ruvanja nasada.

Je čas pobijanja in čas zdravljenja,
čas podiranja in čas zidanja,

Je čas jokanja in čas smejanja,
čas žalovanja in čas plesanja.

(...)

Je čas ljubezni in čas sovraštva,
čas vojne in čas miru.

Pridigar 3, 1–8 (Sveto pismo, 1997: 1055–1056).

Kučan le izjemoma na nekaj mestih neposredno navaja Pridigarja, večinoma ga le posnema in prilagaja njegov stil in vsebino vsebinskim in

⁶ Retorične in vsebinske razsežnosti besedila Pridigarja je analiziral Müller (2000)

stilnim potrebam govora. Med dvanajstimi odstavki Kučanovega govora jih je kar pet zaznamovano z imitacijami Pridigarja, pri čemer se govor tudi začne in neha z njimi, kar pusti še posebno izrazit stilni pečat. Na formalni ravni so obnovitve bibličnih paralelizmov in iteracij izrazito ekspresivne in ustvarjajo močan poetski učinek. Na vsebinski ravni je antitetična struktura Pridigarjevega diskurza s protislovji vsakdanjega življenja, ki jih izraža, lahko razumljena tudi kot pralik najprej Sokratove, potem Heglove, nazadnje pa tudi Marxove dialektike. Izražena protislovja so umetelno prepletena z vzvišeno temo tragične zgodovine in svetlim upanjem, ki ga razpira možnost sprave. Biblični ton okrepi transcendentalistično premestitev krivde na abstraktne, brezosebne sile zgodovine in usode, pri čemer je prva kategorija namenjena enim, druga pa drugim vernikom. Kot ugotavlja Wills (1992: 56), je močna antitetična struktura značilna za *epitaphios logos*.

Zadnji odstavek govora jasno kaže učinkovito rabo verige antitez, ki poudarjajo antagonistične sile tragične zgodovine, ki je prisotna na samem kraju komemorativne svečanosti, v govoru imenovanen 'slovenska nekropola', kar je poseben prostorski topos govora, ki kot os povezuje besedilo. Govor napravi potrebno vsebinsko sklepno rekapitulacijo govora v seriji s paralelizmi in iteracijami zaznamovanih povedi, ki se začenjajo ali vključujejo kazalni zaimek *tu oz. tukaj*. Nazadnje pa se govor zaključí z neposrednim navedkom zadnjega verza tretjega poglavja Pridigarja, pri čemer ga tudi eksplicitno navede kot referenco, potem pa doda, da živimo v miru, kar kot žarek upanja odpira perspektivo na možno prihodnjo spravo. »*Kočevski Rog, spokojno urejen in miren, ostaja in postaja zdaj eden simbolnih pomnikov zgodovine in prihodnosti tega občestva. Čez te kraje, ki jih obdaja nepregledni slovenski gozd in ki so prevotljeni z nedostopno podzemeljsko skrivnostjo, so šli najhujši viharji naše bližnje preteklosti. Tu so nas pobijali. Tu smo se pobijali. Tu smo se borili in se skrivali pred nasiljem. Tu smo zmagovali in skrivali zlo, ki ga je povzročalo naše bojevanje in zmagovanje. Tukaj se je zmaga dostikrat sprevačala v poraz. Povejmo si: tu, kjer so posute kosti vseh, ki so se borili za takšno ali drugačno resnico, s takšno ali drugačno mislijo, je pravi kraj za tisto spravo, ki jo kot narod, zazrt v prihodnost, potrebujemo. Kar se je zgodilo, iskreno obžalujemo! Končujemo, zdaj in tukaj. Bilo je. Je čas ljubezni in je čas sovraštva, je čas vojne in čas miru. Tako pravi pridigar v Stari zavezi. Zdaj je čas miru.*«

Kučan je z govorom 8. julija 1990 ujel tisto, kar so Grki imenovali pravi trenutek (*kairos*), t. j. tisti minljivi trenutek, ki govorniku ponuja priložnost, da doseže cilj oz. razrešitev izziva (Kinneavy in Eskin 2000). Ocenjujemo, da je z govorom uspel razrešiti izziv zgodovinske retorične situacije. Govor je bil dva meseca po prvih večstrankarskih volitvah, ki so končale 45 let komunistične vladavine. Njegov govor je bilo s predsedniškega mesta prvo uradno pripoznanje zamolčanega dela nacionalne skupnosti in prvo

uradno priznanje zamolčane skrivnosti komunističnega režima o velikem povojnem zločinu, pri čemer je bilo posebno pomenljivo, da ga je podal bivši predsednik komunistične stranke. Čeprav je bilo o spravi že pred tem dogodkom v javnosti veliko napisanega, je prav uradno državniško priznanje povojnega zločina odprlo možnost resnične sprave, ki je bila pomemben element pri graditvi nacionalne enotnosti v procesu nacionalne osamosvojitve. Pol leta po govoru je referendum o odcepitvi od jugoslovanske federacije in osamosvojitvi republike podprlo 88,5% volilnih upravičencev. Približno leto kasneje je uradna razglasitev slovenske neodvisnosti sprožila desetdnevno vojno med slovensko Teritorialno obrambo in Jugoslovansko narodno armado. Napeto vzdušje oboroženih spopadov in vmesnega obdobja čakanja na mednarodno priznanje Slovenije bi bilo težje, če ne bi tekkel proces sprave, ki ga je pomembno sooblikoval Kučanov spravni predsedniški govor v Kočevskem Rogu. Žal pa v naslednjih dveh desetletjih proces sprave ni napredoval prek potrebnih nadaljnjih korakov državnih institucij na eni strani ter politične strankarske retorike na drugi. Politične stranke, vsaj nekatere med njimi, so stare spore iz druge vojne raje (zlo) rabile za bojovito politično retoriko s kratkoročnimi cilji, s katero so netile ideološke spopade, ki naj bi jim prinašale prednost pri volilcih.

LITERATURA

- Aristotel (1991): *On Rhetoric: a Theory of Civil Discourse* (prev. G. Kennedy). Oxford: Oxford University Press
- Benoit, William (1995): *Account, excuses and apologies: A theory of image restoration strategies*. Albany: State University of New York Press.
- Bitzer, Lloyd F. (1968): The Rhetorical Situation. *Philosophy & Rhetoric* 1 (1): 1-14.
- Blitz, Brad K. (2006): *War and change in the Balkans: nationalism, conflict and cooperation*. Cambridge. New York: Cambridge University Press.
- Blokker, Paul (2005): Post-Communist Modernization, Transition Studies, and Diversity in Europe, *European Journal of Social Theory* 8(4): 503-525.
- Burke, Kenneth (1973/1989): Symbolic Action. V Joseph Gusfield (ur.) *Kenneth Burke: On Symbols and Society*, 77-85. Chicago: Chicago University Press.
- Conley, Thomas (1990): *Rhetoric in the European Tradition*. Chicago: University of Chicago Press.
- Corsellis, John, Ferrar, Marcus (2005): *Slovenia, 1945: Memories of Death and Survival after World War II*. London: I. B. Tauris.
- D'Angelo, Frank (1996): Rhetorical criticism. V Theresa Enos (ur.), *Encyclopedia of Rhetoric and Composition*, 604-608. New York: Garland.
- Doxtader, Erik (2003): Reconciliation—A Rhetorical Concept/ion. *Quarterly Journal of Speech* 89 (4): 267-292
- Enos, Richard Leo. (2006): Interdisciplinary Perspectives on Rhetorical Criticism. *Rhetoric Review* 25 (4): 357-87.
- Fedderson, K. (1994): Eulogy. V Gert Ueding (ur.) *Historisches Wörterbuch der Rhetorik, Bd. 2*, 1560-1566. Tübingen: Niemeyer Verlag

- Foss, Sonja (1996): *Rhetorical Criticism: Exploration and Practice*. Prospect Heights: Waveland Press.
- Foss, Sonja, Foss, Karen in Robert Trapp (1991): *Contemporary Perspectives on Rhetoric*. Prospect Heights: Waveland Press.
- Fraser, Nancy. 2000. Rethinking Recognition. *New Left Review* 3 (May-June): 107-120.
- Frost, Mervyn 2008. Tragedy, Reconciliation and Reconstruction. *European Journal of Social Theory* 11 (3): 351-365.
- Gaonkar, Dilip Parameshwar. 1990. Object and Method in Rhetorical Criticism: From Wichelns to Leff and McGee. *Western Journal of Speech Communication* 54 (4): 290-316.
- Golden, James, Berquist, Goodwin in William Coleman (1997): *The Rhetoric of Western Thought*. New York: Kendall Hunt Publishing Company.
- Gronbeck, Bruce, Ehinger, Douglas in Alan Monroe (1988): *Principles of Speech Communication*. New York: Harper Collins.
- Hart, Roderick in Suzanne Daughton (2005): *Modern Rhetorical Criticism*. Boston: Allyn Bacon.
- Habermas, Jurgen (1995): Multiculturalism and the Liberal State. *Stanford Law Review* 47 (5): 849-853.
- Hall Jamieson, Kathleen (1973): Generic Constraints and the Rhetorical Situation. *Philosophy and Rhetoric* 6 (3): 162-170.
- Hall Jamieson, Kathleen in Karlyn Kohrs Campbell (1982): Rhetorical Hybrids: Fusions of Generic Elements. *Quarterly Journal of Speech* 68 (May): 146-157.
- Hribar, Spomenka (1987): Krivda in greh. V Dimitrij Rupel (ur.), *Kocbekov zbornik*, 9-68. Maribor: Založba Obzorja.
- Hriberšek, Matej (2001): Pregled antične retorike. V Brane Senegačnik (ur.), *Izokrat, Lisija, Demosten, Ciceron, Evmenij*, 245-315. Ljubljana: Študentska založba.
- Holmes, Leslie (1997): *Post-communism*. Oxford: Polity Press.
- Honneth, Axel (1997): Recognition and moral obligation. *Social Forces* 64 (1): 16-37.
- Kennedy, George A. (1999): *Classical Rhetoric and its Christian and Secular Tradition from Ancient to Modern Times*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Kinneavy, James in Catherine Eskin (2000): Kairos in Aristotle's Rhetoric. *Written Communication* 17 (3): 432-444.
- Koesten, Joy, Rowland Robert C. (2004): The Rhetoric of atonement. *Communication Studies* 55 (1): 68-87.
- Letki, Natalia 2002. Lustration and Democratization in East-Central Europe, *Europe-Asia Studies* 54 (4): 529-552.
- Lu, Catherine 2008. Shame, Guilt and Reconciliation after War. *European Journal of Social Theory* 11 (3): 367-383.
- Mause, M. (2003): Panegrik. V Gert Ueding (ur.) *Historisches Wörterbuch der Rhetorik, Bd. 6*, 495-502. Tübingen: Niemeyer Verlag
- Miller, Douglas B., 2000. What the Preacher Forgot: The Rhetoric of Ecclesiastes. *Catholic Biblical Quarterly* 62 (2): 215-235.

- Perelman, Chaim and L. Olbrecht-Tytecha (1971): *The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation*. London: University of Notre Dame.
- Pučnik, Jože (1998): Množični povojni poboji. V Drago Jančar (ur.), *Temna stran meseca: kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990*, 39-52. Ljubljana: Nova revija.
- Siklova, Jirina (1991): The solidarity of the culpable. *Social Research* 58 (4): 765–774.
- Stuckey, Mary (2006): Establishing the Rhetorical Presidency through Presidential Rhetoric: Theodore Roosevelt and the Brownsville Raid, *Quarterly Journal of Speech* 92 (3): 287–309
- Šorn, Mojca in Tadeja Tominšek Rihtar. (2004): Žrtve druge svetovne vojne in zaradi nje (april 1941–januar 1946). V J. Golob, P. Vodopivec, T. Hribar (ur.) *Žrtve vojne in revolucije: Referati in razprava s posveta v Državnem svetu*. Ljubljana: DZ RS, 13–21.
- Taylor, Charles (1992/1995): The Politics of Recognition. V *Philosophical Arguments*, 225–256. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Tulis, Jeffrey K. (1987): *The rhetorical presidency*. Princeton: Princeton University Press
- Williams, Kieran, Fowler, Brigid, Szczerbiak, Aleks (2005): Explaining Lustration in Central Europe: A 'Post-communist Politics' Approach. *Democratization* 12 (1): 22–43.
- Wills, Garry (1992): *Lincoln at Gettysburg: The Words that Remade America*. New York: Simon & Schuster.
- Young, Iris Marion (2000): *Inclusion and democracy*. Oxford: Oxford University Press.